

Doktor Besim Ömer'in "Beyne'l-Etfâl Sirâyet-i Emrâz" (1310) Adlı Eserine Dair Bir Değerlendirme

An Evaluation of Doctor Besim Ömer's Book Entitled "Transmission of Diseases among Children" (1310)

 Serhat Aras TUNA^a

^aMuş Alparslan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muş, Türkiye

ÖZET Bu çalışmada, Osmanlı Dönemi'nin öncü doktorlarından biri olan Besim Ömer'in (Akalin) *Beyne'l-Etfâl Sirâyet-i Emrâz* adlı eseri incelenmiştir. Çalışma kapsamında, Besim Ömer'in hayatı ve eserlerine dair genel bir çerçeve çizilmiş ve ilgili eserin içeriği tanıtılmıştır. Besim Ömer, yayın hayatına onlarca eser sığdırmıştır. Gazete ve dergilerde yayımladığı yazılarının bir kısmını kitapçıklar şeklinde ayrıca bastırmıştır. *Beyne'l-Etfâl Sirâyet-i Emrâz*, bu türden eserlerden biridir. Besim Ömer, bu eserini başlangıçta *Servet-i Fünûn* dergisinde sağlıklı ilgili yazı dizisinin bir parçası olarak yayımlamıştır. Daha sonra herhangi bir değişiklik yapmadan aynı başlıkla kitapçık olarak bastırılmıştır. Bu da çocuk hastalıklarına dair bilgileri yaygınlaştırma maksadı taşıdığına işaret etmektedir. Besim Ömer, *Beyne'l-Etfâl Sirâyet-i Emrâz* adlı eserde, çocuk hastalıklarının türlerinden öte çocukların hastalıklara yakınlığına dikkat çekmiştir. Bazı hastalıklara, Avrupa'daki vakalardan örnekler gösterilmiş ve bulaşıcılığın nasıl gerçekleştiği ve ne türden önlemler alınması gerektiği aktarılmıştır. Eserin hedef kitlesi, ebeveyn ve okul idarecileridir. Bunlara, çocuk hastalıklarına dair gerekli uyarılarda bulunulmuştur. Hastalıkların ana sebebi olarak da mikroplar gösterilmiştir. Besim Ömer, bu eserini tıp eğitimi için gittiği Paris seyahatinden sonra kaleme almıştır. Böylece eserde, Avrupa'daki deneyimlerini somut bir şekilde okuyucuyla paylaşmaya çalışmıştır. Avrupalı bilim insanlarının çalışmalarını referans göstererek, tıbbın gelişmişlik düzeyi hakkında da bilgiler vermiştir. Eser, Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır. Eserde, Farsça ve Arapça kelimeler yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bu yüzden eserin Latin harfli transkripsiyonu çalışmaya eklenmiştir.

ABSTRACT In this study, the booklet named *Transmission of Diseases among Children* of Besim Ömer (Akalin), one of the pioneer doctors of the Ottoman Empire, was examined. Within the scope of this study, a general framework has been drawn about the life and works of Besim Ömer and the content of the related work introduced. Besim Ömer wrote dozens of works in his publishing life. He also published some of his articles in the form of booklets, which had previously appeared in various newspapers and magazines. *Transmission of Diseases among Children* is one of these works. Besim Ömer initially published this work as part of a series of articles on health in the magazine *Servet-i Fünûn*. It was later published as a booklet with the same title without any changes. This may indicate that it was intended to disseminate information on pediatric diseases. Besim Ömer, in *Transmission of Diseases among Children*, drew attention to the susceptibility of children to diseases rather than the types of pediatric diseases. Some diseases were given as examples through the cases in Europe, and how the contagion occurred and what kind of precautions should be taken. The target audience of his work were parents and school administrators. Necessary warnings about pediatric diseases were given to them. Microbes were shown as the main cause of pediatric diseases. Besim Ömer wrote this book after his trip to Paris for medical education. Thus, in the work, he tried to share his experiences in Europe with the readers. He also gave information about the level of development of medicine by referring to the studies of European scientists. The booklet was written in Ottoman Turkish. Persian and Arabic words were used extensively in the booklet. Therefore, the booklet has been Latinized and added to this study.

Anahtar Kelimeler: Besim Ömer; çocuk; hastalık; bulaşıcılık; XIX. yüzyıl

Keywords: Besim Ömer; child; disease; infectivity; 19th century

Osmanlı Devleti döneminde yetişip, Cumhuriyet devrinde de çalışmalarını sürdüren Besim Ömer, birçok eser kaleme almıştır. Bu çalışmada, 1893 yılında *Servet-i Fünûn* dergisinde bir yazı dizisinin bö-

lümü olarak yayımlanıp, daha sonra risale şeklinde bastırılan *Beyne'l-Etfâl Sirâyet-i Emrâz* adlı eserin tanıtım ve incelemesi yapılmıştır. Besim Ömer, Avrupa'daki gelişmeleri de takip ederek, bu eserinde

Correspondence: Serhat Aras TUNA

Muş Alparslan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muş, Türkiye

E-mail: s.bingul@alparslan.edu.tr

Peer review under responsibility of Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics, Law and History.

Received: 29 Jan 2022

Received in revised form: 25 Mar 2022

Accepted: 30 Mar 2022

Available online: 06 Apr 2022

2146-8982 / Copyright © 2022 by Türkiye Klinikleri. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

çocuk hastalıklarının nasıl bulaştığını anlatmış ve bunlara karşı alınması gereken önlemlere dair görüşlerini paylaşmıştır. *Servet-i Fünûn*'dan sonra müstakil bir kitapçık şeklinde bu yazıyı bastırması, konuya

verdiği öneme işaret etmektedir. Bu yüzden söz konusu eserin tanıtımı elzem görülmüş ve eserin Latin harfli transkripsiyonu çalışmaya dâhil edilmiştir (Ek 1).

EK 1: Beyne'l-Etfâl Sirâyet-i Emrâz'ın çeviri yazısı.

Beyne'l-Etfâl Sirâyet-i Emrâz'ın Çeviri Yazısı

Doktor Besim Ömer

Beyne'l-Etfâl Sirâyet-i Emrâz

(Servet-i Fünûn) Gazetesine Tefrika Sûretiyle Derc Olunduktan Sonra Ayrıca Kitap Şeklinde Basılmıştır

Maarif Nezâret-i Celîlesinin Ruhsâtıyla

Konstantiniyye

Âlem Matbaası, Ahmed İhsan ve Şürekâsı

1310

Beyne'l-Etfâl Sirâyet-i Emrâz

-Umûmiyet-

Çocuk hastalıklarının birçoğu sârî [bulaşıcı] yani pek kolaylıkla kâbil-i intikaldır. Çocuk hiç ekilmemiş bir toprağa benzetilebilir ki orada her hastalığın tohumu ayrı ayrı sürülebilir. İnsan sinn-i kemâl [olgunluk] ve recüliyyete [erişkinlik] vâsıl olduk da neşv ü nemâ-yı â'zâ [organların gelişmesi] tamam olmakla beraber ef'âl ve vezâif-i bedende daha fa'al ve kavî bulunduğundan vücud mü-essirât-ı hâriciyyeye, muzır tohumlara daha iyi mukâvemet eder; ondan başka vücüd ilk ibtilâ ile birçok afât (s. 2) ve emrâza karşı aşılanmış olacağından sirâyet güçleşir.

Aileler arasında mekâfîb dâhilinde sık sık vukû'a gelen sirâyet-i emrâzın önünü almak için bunun ne yolda hâsıl olduğu ve esbâb-ı izâlesi neye mütevakıf bulunduğu hususunda ma'lûmât-ı sihhîye ahz-ı vâcibedendir. Evvel emirde sirâyete doğrudan doğruya sebep olan şeyi mütâlaa edelim: Bugün esbâb-ı sirâyetin berhayat [canlı] bir takım tohum ve umumiyetle "mikrob" namı verilen (s. 3) hurdebîni [mikroskobik] mantar ve küfler olduğu tahakkuk eylemiştir. Dünya kurulalı beri bazı hastalıkların bir şahıstan diğerine geçerek zuhura geldiği ma'lûmdur. Bu geçmeyi, intikal keyfiyetini izah için gayet mevhûm miyasma ve ibra ile "virüs" namındaki mübhem bir madde-i muzırna meydana atılıyordu. Halbuki ismini cümle akvâm ve millelin yekzebân [ağız birliği] olarak hürmet ile yâd ettiği Pasteur o zamana kadar bir zulmet içinde kalan mesele-i mezkûre üzerine neşr-i ziyâ ile hakikâti meydana koymuştur (s. 4). Pasteur, hakikaten sabır ve metânete bir misâl-i ibret-nümâ olacak olan taharriyât-ı tâkat-fersâsı [araştırma azmi] sayesinde memleketimizde ve bir çok yerlerde hayvanları sürülerce ihlâk eden (şarbon) hastalığına sebep *bakteridi şarbonöz* (bactériadies charbonneuses) namında husûsî bir mikrob olduğunu isbât ve irâe [anlamak, görmek] eylemiş ve hurdebîni olan bu mantarı tefrik ile âdi nebat gibi münâsib bir mahalde örtmüş ve bilahare mezkûr şarbon tohumlarıyla hayvanatı aşılarken bu müdhîş hastalığı sına olarak hâsıl etmiştir. Ondandır başka bu mühlik tohumların şiddetini tahfif (s. 5) ederek (bakteridi)nin bu hafif nev'ini hayvânatı aşılarken bizzat şarbon hastalığının istilâsına karşı onları muhafaza eylemek için kullanmıştır.

Bu halde görülüyor ki Pasteur, sârî bir hastalık virüsünün tayin olunamamış bir madde-i uzviyye olmayıp belki esasen berhayat tohumlardan ibaret bulunduğunu irâe etmiştir. Fransa, Avrupa ve dünyanın her tarafındaki hükemâ ve etibba Pasteur'ün eserine iktiza ederek nev-i benî beşere [insanoğlu] istila eden emrâzın esbâb-ı sirâyetini maddileştirmeye, mikrobun keşfine gayret ve himmet etmişlerdir.

Bir Fransız tarafından (s. 6) küşâd edilen bu tarîk-i keşifte herkes az çok hatve-endâz-ı muvafakkiyet [başarılı adımlar] olmuştur. (Koh) [H. H. Robert Koch] isminde bir Alman beyne'l-ahâli verem namıyla yâd olunan (sel)deki tohum-ı muzırını keşf eylemiş ve mikroskop altında görülebilir şeklen bir çomağa benzeyen bu mikroba beyne'l-etibba [tabipler arasında] (basil) namı verilmiştir.

Pasteur'ün hayvânattaki şarbon hastalığında yaptığı usûle tevfi-k-i hareket ile Koh da verem hastalığı için bir iki sene evvel bir ilaç tavsiye eylemiş ise de bunun bilâhare boşa çıktığı görülmüştür. (s. 7) Sirâyetin sebeb-i maddisini bir sûret-i umûmiyede tanıtmak için bu misaller kâfidir zannederiz. Lâkin hükemânın [hekimler], sârî daha birçok çocuk hastalıklarının hurdebînî tohumlarını tefrîk edemediklerini esef ile îtiraf ederiz. Mesela kızamık, kızıl ve çiçek hastalıklarıyla boğmaca ve öksürüğün mikroblardan neş'et ettiği karibü'l-ihimâl [muhtemel] ise de bunların vücûdu daha keşf ve irâe edilememiştir. Emrâzın yalnız madden sirâyeti değil sûret-i sirâyeti de yani bu maraz tohumlarının nasıl intikal eylediği de mütâlaaya şâyandır (s. 8). Sirâyet, ale'l-ekser bila vâsıta'dır yani doğrudan doğruya vâki olur. Bir çocuk bir hastalığa mübtelâ olur, bu hastalık bazı delâil [deliller, belirtiler] ile daha kendisinde zâhir olmaz yâhud dikkati celb edecek derecede bulunmaz, bu hâlde olan çocuk sâlim bir arkadaşı ile oynar, ona elini verir. Onu kucaklarsa birincinin hastalığı daha doğrusu maraz tohumları diğerine geçer. Boğmaca öksürüğüne mübtelâ bir çocuğun yalnız bir defa kucakladığı arkadaşına hastalığı nakleyletiği görülmüştür. Etfâlde ale'l-ekser çıban kabukları nev'inden rü'yet olunup Impetigo contagiosa (s. 9) *impetigo kontajioza* nâmı verilen hastalık doğrudan doğruya sirâyet eder. Yüzü bu nev'i kabuklarla mestûr çocuğunu kucaklayıp öpen valide de hastalığı yakalar. Sirâyet bi'l-vâsıta da olabilir ki bu da kesirdir. Sârî maraz tohumları hasta çocukların esvâbı, oyuncakları, eşya-yı saîresi üzerinde kalabilir ki bu tohumlar adi tohumlara benzediğinden tam bir nebat olarak neşv ü nema bulmak için rutûbete, bir türâb-ı muvaffaka intizâr eder; işte bu tohumlar çocukluk gibi muvaffak bir toprağa düştüğü anda derhâl teksir eylemeye başlar (s. 10). Bi'l-vâsıta olan sirâyete bir misâl-i aşikâr olmak üzere Mösyö (Variyo) diyor ki: "1890 senesinde (Sevr) sokağındaki çocuklar hastanesinde ale'l-ekser kuşpalazını intâc eden *difteri* barakasındaki etfâli tedavi ediyordum. Difteriye mübtelâ çocuklar tarafından yarı yenmiş kurabiye vesaire ile bunların eğlendikleri oyuncakları dikkat edilmeyerek civardaki havliya atılmıştı. Buraya oynamaya gelen diğer çocuklardan ikisi atılan bu şeyleri toplamakla difteriye mübtelâ oldular." Keza tabib-i mûmaileyh diyor ki: "Birkaç sene evvel haremini kaybetmek bedbahtlığına (s. 11) düçâr olan siyâsiyun-ı meşhureden [meşhur siyasetçiler] biri bu mevt-i nâgeh-zuhûr [ani ölüm] hakkında tafsîlât-ı atıyevi verdi, şöyle ki: kızı, takriben kırk gün kadar odasında ikâmete mecbûr eden ziyâde vehim bir kızıl hastalığına düçâr olmakla vâlidesi bu hengâmda yavrucağından hiç ayrılmadığından ara sıra vakit geçirmek için ince kanaviçe işlermiş ki bilâhare na-tamam kalan bu kanaviçe bir çekmeceye kapanmış, bir müddet sonra itmâm [tamamlama] için tekrar ele alındıktan birkaç gün sonra valide gâyet mühlik kızıl hastalığına tutulmuştu ki maraz-ı mezkûr sebeb-i mevti olmuştur. Kanaviçe üstünde (s. 12) kalan kızıl hastalık tohumları oldukça uzun bir zamandan sonra tekrar kesb-i hayat etmiş." Difteri hastalığı mikroplarının gayet uzun bir zaman şiddetlerini muhâfaza ettiği bugün ma'lûmdur. Kuşpalazından ölmüş çocukların beşiklerine bilâhare konulan etfâlin maraz-ı mezkûra düçâr olduğu görülmüştür.

(Virüs) mikrobları, bilâhare hayat bulan hayvânât yâhud daha doğrusu ilelebet kuru bir yerde saklanan tohm-ı nebatat gibi yukuda kalabilir. Lakin tohumlar ne kadar yeni ise sirâyetin de (s. 13) o derece şüphesiz olacağı bilinmelidir. Kel bir çocuk diğeri ile fesini değıştirse bu berikinin başı derisine, saçları ekl ve harap eden Tricophyton tonsurant (trikofiton tonsuran) isminde bir mantar ekmiş olur. İmpetigo ismindeki kabuk hastalığına mübtelâ bir çocuğun esvâbını giyen diğer çocukta ale'l-ekser bu hastalık zuhûr eder. Sirâyet, hava-yı nesimi [hafif rüzgâr] vâsıtasıyla husûle gelebilir mi? Mikropların havada, bir şu'a-i şemsin mürûr eylediği mahalde rü'yet olunan tozlar gibi mu'allak [asılı] kaldığı ve bunların teneffüs eylediğimiz zaman tarîk-i teneffüsüyeye girdiği kavî (s. 14) oluyordu. Asya'da zuhur edip Avrupa'ya hatta Yeni Dünya'ya kadar intişâr eden kolera, enflüanza vesaire gibi bazı hastalıkların hicreti bu yolda îzah olunuyor ve havaya intişâr eden miyasmalar ve rüzgârlarla nakolunuyor zannediliyordu. Mukaddemâ, her tarafta kabul olunan bu ra'yı [görüş, fikir] hâl-i hâzırda en muktedir sıhhiyûn [sağlıkçılar] ve müşahidûn [gözlemciler] red eylemiştir. Olabilir ki bazı şerâit-i nadire tahtında maraz tohumları duvar döşemedeki tozlarla karışıp hafif bir bulut şeklinde kalarak teneffüs olunan hava ile nefes borularına girebilsin, lâkin bu hâl büsbütün istisnâatındandır (s. 15). Havanın neşr-i emrâz eden tohumlarla meşbû olduğunu farz ve tasavvûr edelim: bizi ihya eden müvellidü'l-humûzayı [oksijen] teneffüs eylediğimiz zaman mevt tohumlarını da bıkarak mass edeceğimizden bu sûrette nihayet hiçbirimiz bu hâle karşı gelememekle nev-i beşer az zamanda helâk olur.

(Mikel) Paris havasında temevvüc eden tozları kemâl-i dikkat ve îtinâ ile tahlil ederek bunların içinde rutûbette neşv ü nema bulur berhayat birçok tohumlar bulmuştur; bu tohumlar hurdebînî mantarlar olup â'zâmız üzerine husûsî bir tesirâtta bulunmaz (s. 16). Paris şehrindeki mekâtîbden birinde müşâhede olunan vâkıa-i atıye emrâz-ı sârîyenin hava vasıtasıyla intişâr eylediğini irâe eder güzel bir misâldir. (Kluzel) [Cluzel] sokağındaki büyücek bina yekdiğerinden ayrı ve fakat müstakil iki mektebi hâvidir.

Her iki mekteb çocuklarının oynadıkları havli [avlu] üç metre irtifaında bir duvar ve dâima kapalı bir camlı kapı ile ayrılmıştır. Bila vasıta olan bu kurbiyyet [yakınlık] ile beraber bu iki mekteb arasında doğrudan doğruya hiçbir iştirak yoktur. 1887'de mektebin birinde kabakulak hastalığı bir sûret-i müstevlîde [yayılmak] (s. 17) zuhûr etmekle kırk çocuk maraz-ı mezkûra mübtelâ olduğundan bu mekteb Mösyö (Variyo) tarafından verilen rapor üzerine kapanmış ve hastalığın az bir zamanda böylece intişârı mektebin binaca şerâit-i sıhhiyede olmasına atfedilmişti. Kabakulağın diğer mektepte intişârından korkuluyordu, halbuki burada hiç hastalık zuhûr etmedi. Bir mektebden diğerine hastalığın âdem-i intişârına üç metrelik bir duvar ile bir cam kapı kâfi kaldı. Eğer kabakulak tohumları havada mu'allak olsaydı aynı havlide ve fakat az yüksek (s. 18) bir duvar ile ayrı iki bölükte oynayan çocukların def'aten hasta olması lazım gelecekti. Hava emrâz-ı sârîye için nasıl başlıca bir vasıta-i intikal değil ise su bilakis neşr-i emrâza pek müsaittir. Uzviyat-ı sağirenin [mikroorganizmalar] lâ-yuad ve lâ-yuhsâ [sayısız ve hesapsız] miktarı suda yaşamakla beraber teksir eder, hatta bunlardan bir takımı da gâyet mühluktur. Daha pek eski vakitte bile şehirlerde saf su tedâriki lüzumu his olunmuştur.

İtalya vesâir yerlerde su yolları harabeleri görülmektedir ki o vakit su nakline (s. 19) verilen ehemmiyeti gösterir. Şehrimizde pak su isalesi için Hanedân-ı Âli Osman'ın inşa ettirmiş oldukları bentler ve kemerler bilhassa şâyân-ı zikirdir. Bir mahallin sıhâte derece-i tesîri denilebilir ki sularının kemmiyyet ve keyfiyeti ile anlaşılır. Paris şehrine sarf olunan bunca mesâî semeresiyle bile hâlâ kâfi derecede su götürülmemiştir. (Van) gibi memba suları sarfiyatıyla kâfi olmadığından (Sen) Nehri suları bazı mahallere taksim olunuyor; halbuki bu nehir sularına binlerce pislik (s. 20) mecraları munassab olduğundan bir defa süzmek asla kifâyet eylemez. Humma-yı şibh-i tifonun fena su ile husule geldiği bugün bilâ-iştibâh [şüphesiz] kabul olunmuştur. Sıhhiyün, Paris'in Sen Nehri ile iskâ olunduğu mahallerinde tifo hastalığının tezâyüd eylediğini istatistiklerle irâe etmişler ve isbât eylemişlerdir. Bir dere kenarındaki mesâkinde [meskenler] suyun cereyânına göre tifonun zuhuru görülmüştür, mevadd-ı mündefi'ada mevcut tifo tohumları cereyan ile nakil olunarak uzakta, bu suyu (s. 21) içmek gibi tedbirsizlikte bulunanlar da hastalığı intâc eder. Yaz mevsimini geçirmek üzere sayfiyyede [yazlık] ikâmet eden bir ailenin böyle gayr-i saf bir kuyu suyunu içmekle hastalanarak cümleten helâk olduğu görülmüş ve bilahâre vuku' bulan taharrîyat ile bu suda tifo mikrobları bulunmuştur. Onun için her halde içilecek suyun intihabında müşkül-pesend [seçici] olmalıdır. Her aile ba-husûs her mektebde gâyet temiz tutulmak üzere kömürden süzgeç yahûd (şamberlan)ın (s. 22) süzgeci bulunmalıdır. Bu son süzgeçte su delikli porselenden geçirek safleşir. Kaynamış su daima salimdir, zira kaynama tohumları öldürerek suyu gayr-i mazar kılar da böyle bir su, alelade mevcut gazdan mahrum olduğundan taamsız ve içmeyi nahoş ve ma-i mukattar gibi hemen daima lezzetsizdir. Bu son zamanlarda sütün de küçük çocuklar için daima muhâtarasız [tehlikesiz] olmadığı irâe olunmuştur. Hasta inek sütlerinde hayvanın hastalığına ait tohumlar, hususiyile verem mikrobları bulunmuştur. Sütün, soğutulduğu inek cây-ı emniyet değil ise küçüklere vermeden evvel kaynatılması herhalde müreccahtir. Küçük çocukların bakılmak üzere toplandığı umumi mahallerde sterilize (stérilisé) sütler istimal olunmaya başlanmıştır. Sütü sterilize etmek için kapalı kaplarda bir fırın derununda ısıtılır. Böyle bir süt istenildiği kadar saklanabilir. (s. 23)

Fiyatı 40 paradır.

DOKTOR BESİM ÖMER'İN HAYATI VE YAYINLARI

Besim Ömer (Akalin) (1861-1940), Askeri Tıp Mektebinden 1885 yılında tabip yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştur. İstanbul'da askerî tabipliğin yanı sıra ebelik dersleri de vermiş, uzmanlık eğitimi içinse 1887 yılında Paris'e gitmiştir. Burada birçok deneyim kazandıktan sonra 1891 yılında İstanbul'a dönmüştür. Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'ni birçok uluslararası konferansta temsil etmiştir. Besim Ömer, 1919 yılında darülfünun yani İstanbul Üniversitesi Rektörü olmuştur. 1933 ve 1939 yılında ise iki dönem

Bilecik Milletvekilliği yapmıştır. Besim Ömer'in, 1883-1939 yılları arasında Türkçe ağırlıklı olmak üzere Fransızca da yayımlanan ve çeşitli hastalıkların türleri, sebepleri, tedavi yöntemleri ile diş sağlığı, ebelik, doğum ve evlenme gibi birçok konuda eserleri bulunmaktadır. Besim Ömer'in Türk tıp tarihine en büyük katkılarından biriye Türkiye Kızılay Derneğine yönelik yaptığı çalışmalardır. Bu hususta, hem kurumun çeşitli sebeplerle ara verdiği çalışmalarına yeniden devam etmesinde hem de 8. Uluslararası Kızıl Haç Kongresi'nde Kızılayın günümüzde kullanılan ambleminin benimsenmesinde büyük etkisi olmuştur.¹

Besim Ömer, tıp ve toplum sağlığı alanındaki dergi ve gazetelerde ise 400'den fazla makale yayımlamıştır. Besim Ömer'in yazılarının yer aldığı bazı süreli yayınlar *Meşveret*, *İkdam*, *Servet*, *Servet-i Fünûn*, *Cumhuriyet*, *Akşam*, *Tan*, *Son Posta*, *Hilal-i Ahdar Mecmuası*, *Hilal-i Ahmer Cemiyeti Mecmuası*, *Güneş* ve *Haver* şeklindedir.^{2,3} Besim Ömer'in eserlerinin bir kısmı, günümüz Türkçesine çevrilmiş ya da çeşitli şekillerde incelenmiştir. Bu kapsamda 1912 yılında Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti bünyesinde kurulan Osmanlı Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezindeki kadınlara verilen konferans metinleri, 1912 yılında dokuzuncusu düzenlenen Kızılhaç Konferansı'na dair görüşlerinin yer aldığı notlar, üzüm ile tedavi yöntemlerine dair eseri, çocuk hastalıklarının türü ve tedavilerine dair kapsamlı çalışması ve sıhhi işlere dair yıllık olarak kaleme aldığı eseri bunlardan bazılarıdır.²⁻⁷

1933 yılında hayata geçirilen üniversite reformuyla Besim Ömer'in görevine son verilmiştir. Kendisi, hizmet süresinin dolması ve yaşının ilerlemesi üzerine bu alandaki çalışmalarını neticelendirdiğini beyan etmiştir. Bu süre içerisinde yaklaşık yarım asır boyunca binlerce öğrenci ve ebe yetiştirme imkânı elde etmiştir.⁸ Besim Ömer'in ilim hayatına çok şey sığdırdığı aşikârdır. Türk tıp tarihine yaptığı katkıların etkisiyle cenazesine İstanbul'un bütün önde gelenleri ve halktan binlerce kişi katılmıştır. Henüz defin işlemlerinin devam ettiği sırada belediye tarafından bir büstünün üniversite veya Haseki Hastanesinin uygun bir yerine dikilmesine dahi karar verilmiştir.⁹ Nitekim vefatından sonra hakkında yapılan haberlerde siyasi kimliğine atıfta bulunulsa da daha çok bilim insanı kimliğiyle ön plana çıkmıştır. Gazeteler "tıp âleminin güzide simasının" vefatını büyük bir kayıp şeklinde haber yapmıştır.¹⁰ Prof. Dr. Tevfik Remzi Kazancıgil, Cumhuriyet gazetesindeki köşe yazısında Besim Ömer'in vefatını "Büyük profesör hekimlik tarihimizde bir timsal olarak kalacaktır ve millî mefahirimiz arasına girmiştir." sözleriyle nitelendirmişti.¹¹ Akşam gazetesi ise 20 Şubat 1945 tarihli sayısının "Tanımadığımız Meşhurlar" başlıklı yazı dizisinde "Büyük bir ilim adamının dikkate değer hayatı" şeklinde Besim Ömer'in hayat hikâyesine yer vermiştir.¹² Besim Ömer'in eski dostlarından gazeteci B. Ahmet İhsan Tokgöz ise Akşam gazete-

sine verdiği mülakatta "Tam manasıyla namuslu, doğru, faziletli, en yüksek morale sahip, merhametli, şefkatliydi, işte kaybettiğimiz insan budur." sözlerini sarf etmiştir.¹³

Besim Ömer, vefatının birinci yıl dönümünde aralarında İstanbul Üniversitesi Rektörü Cemil Bilsel'in de olduğu bir grup akademisyen tarafından önce üniversite çatısı altında, daha sonra da kabri başında anılmıştır.¹⁴ Törene üniversite profesörlerinin yanı sıra öğrenciler de katılmıştır.¹⁵ Nitekim bu törenler yıllar sonra da üst düzey katılımı devam ettirmeye çalışılmıştır. Bunlardan biri de 1945 yılında Tıp Tarihi Enstitüsünde düzenlenmiş ve törene dönemin Vali ve Belediye Reisi Lütfi Kırdar, üniversite profesörleri, doktorlar ve Besim Ömer'in dostları katılmıştır. Bu anmada Rektör Tevfik Sağlam kısa bir hitapta bulunmuş, ardından Akil Muhtar Özden'in hazırladığı bir söylev Prof. Dr. Süheyl Ünver tarafından okunmuştur. Anma töreni Adnan Adıvar, Tevfik Remzi Kazancıgil, Nihad Reşad, Rıza Tahsin ve Hafız Cemal Lokmanhekim gibi kişilerin söz almasıyla devam etmiştir. Ayrıca enstitüde Besim Ömer'in her biri ayrı bir değer olarak nitelendirilen yüzden fazla eserinden oluşan bir sergi de kurulmuştur.¹⁶ Besim Ömer, hayatı boyunca hiç evlenmemiştir. Son Posta gazetesine verdiği röportajda evlenmeme sebebini, hem mesleğinin ağır yüküne hem de tabiplik hayatı boyunca kadın ve erkeklerden dinlediği hikâyelerin aile hayatına atılmak için cesaret vermemesine bağlamıştır. Buna rağmen Besim Ömer, herkesi evliliğe teşvik etmekten asla geri durmadığını ve gençliğine geri dönmesi mümkün olsa uygun biriyle evlenmek istediğini de beyan etmiştir.¹⁷ Dolayısıyla Osmanlı Devleti döneminde yetişmiş öncü doktorlardan biri olarak Besim Ömer, Türk tıp tarihine hem doktorluk vazifesi itibarıyla hem de arında bıraktığı eserlerle büyük katkılar yapmıştır.

GEREÇ VE YÖNTEMLER

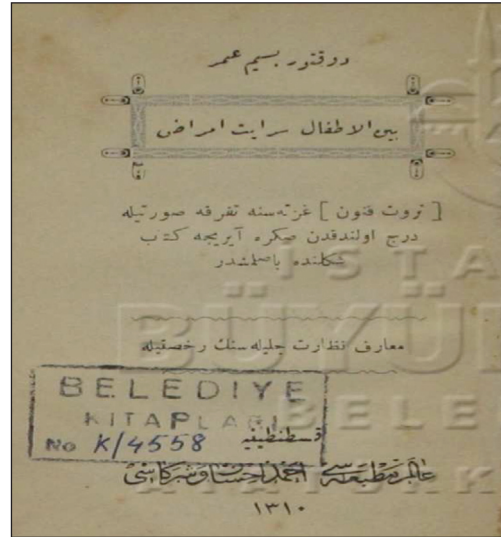
Besim Ömer'in *Beyne'l-Etfâl Sirâyet-i Emrâz* ya da günümüz Türkçesi ile "Çocuklar Arasında Hastalıkların Yayılması" adlı eseri, ilk defa 1893 yılında *Servet-i Fünûn*'da "Mebâhis-i Sıhhiye ve Tıbbiye" isimli yazı dizisinin bir parçası olarak aynı başlıkla yayımlanmıştır.¹⁸ Nitekim *Beyne'l-Etfâl Sirâyet-i Emrâz* adlı eserin kapağında "Servet-i Fünûn gazetesine tef-

rika suretiyle derc olunduktan sonra ayrıca kitab şeklinde basılmıştır.” şeklindeki açıklama yer almaktadır. Bir risale/kitapçık şeklinde basılan eserin kapağındaki tarih 1310’dur. Bu tarih, hicri takvim esas alındığında 1892/1893; Rumi takvim esas alındığında ise 1894/1895 yıllarına denk gelir (Ek 2, Ek 3). Yazı, ilk kez *Servet-i Fünûn*’un 4. cilt ve 95 numaralı sayısında 5 Ocak 1893 tarihinde yayımlanmıştır. Dolayısıyla eserin en erken 1893 yılına ait olması gerekir. Bu yüzden *Servet-i Fünûn*’daki tarih esas alındığında, bazı araştırmacıların dikkat çektiği üzere eserin 1892 tarihli olması mümkün değildir.¹⁹

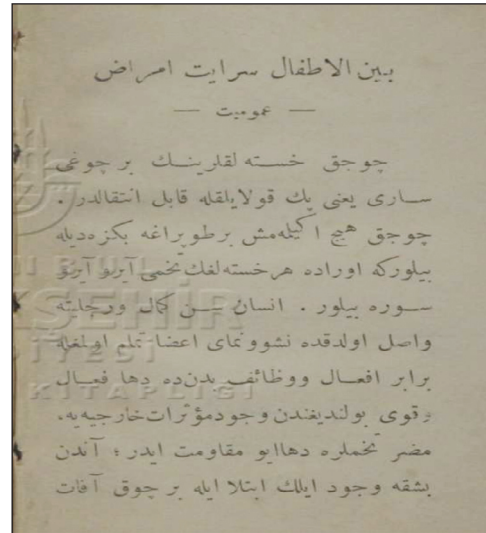
Bu çalışma kapsamında incelenen eserin kopyası, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı’nın çevirim içi kütüphanesinde K4558 numarasıyla kayıtlıdır. Kitabın o dönemki fiyatı 40 para yani 1 kuruştur. Eserin son sayfasında aynı yayınevinden çıkan diğer sıhhi temalı kitapların isimleriyle fiyatlarına yer verilmiştir (Tablo 1).²⁰ Eserde Farsça ve Arapça tabirler sıklıkla kullanılmıştır. Ayrıca hastalık veya bakteri isimlerinin bazıları için Fransızca tabirlere de yer verilmiştir. Avrupai dillerdeki tabirlerin varlığı, söz konusu eserin çeviri bir eser olabileceğini akla getirmektedir. Şüphesiz Besim Ömer’in ana kaynaklarından biri takip ettiği Avrupa literatürüdür. Fakat eserde hijyenik su tüketimine değinilirken, konu İstanbul özelinde de örneklenmiştir. Dolayısıyla eserin derleme bir çalışma olduğu düşüncesi kuvvetlenmektedir. Eserde özel yer ve şahıs isimleri ile tıbbi terimler parantez içinde kullanılmıştır. Eserin bu çalışma kapsamında Latin harflerine aktarılan kısmında, eserde yer alan bazı Farsça ve Arapça kelimelerin Türkçe anlamları köşeli parantez içerisinde yazılmıştır.

BULGULAR

Servet-i Fünûn’da dört sayfalık bir gazete metni olan eser, Maarif Nezareti’nin ruhsatıyla Âlem Matbaasında 25 sayfalık bir kitapçık şeklinde hazırlanmıştır. Eser, çocuk hastalıklarının türlerinden öte hastalıkların nasıl yayılabileceğini ve bunlara karşı ne türden önlemler alınması gerektiğini örnekleriyle içermektedir. Besim Ömer, eserin girişinde çocukları hiç ekilmemiş bir toprağa benzeterek, bu toprakta her türlü hastalıklara sebep verebilecek tohumların türeyebileceğine dikkat çekmiştir. Devamında insanların ol-

EK 2: *Beyne'l-Etfâl Sirâyet-i Emrâz*'ın kapak sayfası.

EK 3: *Beyne'l-Etfâl Sirâyet-i Emrâz*'ın ilk sayfası.

TABLO 1: Muharrer risalenin asar-ı matbuasından.

Emzirme	40 Para
Kızamık ve Kızıl Hastalığı	40 Para
Meme Verme	40 Para
Veraset	40 Para
Çocuk	60 Para
Çiçek Hastalığı ve Süt Çiçeği	40 Para
Akm ve Ananet	7.5 Kuruş
İpnotizm	7.5 Kuruş
Küvöz ve Gavaj	7.5 Kuruş

gunlaşmasıyla vücutlarının hastalıklara karşı mukavemet geliştirdiğini aktarmıştır. Buna göre vücut ilk kez hastalık kaptıktan sonra birçok hastalığa karşı aşılama vazifesini de yerine getirmektedir.

Besim Ömer, ev ve okullarda bulaşıcılığın önünü almak için hastalıkların sebepleri ve nasıl önlenebileceğine dair bilgi vermeyi en öncelikli amacı olarak görmüştür. Bu yüzden bulaşıcılığa doğrudan sebep olduğunu ifade ettiği ve mikrop adı verdiği mikroskopik mantar ve küfler üzerinde durmuştur. Avrupalı bilim insanlarının mikropların yayılımıyla ilgili çalışmalarına da özellikle atıfta bulunmuştur. Örneğin L. Pasteur'un şarbon hastalığı başta olmak üzere virüslerle mücadeledeki rolü ve H. H. Robert Koch'un veremle ilgili çalışmalarına değinerek sağlık alanında varılan aşamalara dair bilgiler vermiştir.

Besim Ömer, kızamık, kızıl, çiçek, boğmaca ve öksürüğün mikrobik hastalıklar olarak farz edildiğini fakat bunun henüz kanıtlanmamış olduğunu aktarmıştır. Bu yüzden hastalık tohumlarının nasıl intikal ettiğini mütalaaya değer görmüştür. Besim Ömer'in verdiği malumata göre bulaşıcılık, genellikle vasitasız yani doğrudan meydana gelirdi. Örneğin hastalandığı hâlde belirti göstermeyen ya da fark edilmeyen bir çocuğun, sağlıklı çocuklarla temasta bulunması bulaşıcılığa sebep olabilmekteydi. Besim Ömer, bu hususta boğmacaya tutulan bir çocuğun, hastalığı arkadaşına naklettiği yaşanmış bir vakayı örnek vermiştir. Yine impetigo adlı deri hastalığından ötürü yüzü kabuklu yaralarla kaplı bir çocuğu öpen anneye de hastalığın doğrudan bulaştığını aktarmıştır. Böylece bulaşıcı hastalık mikroplarının çocukların kıyafetleri, oyuncakları ve diğer eşyaları üzerinde tutunabileceğinden bunların çok kolayca bulaşabilme riskine dikkat çekmiştir.

Besim Ömer, Avrupalı doktorların gözlemledikleri vakalardan hareketle hastalıkların kolayca bulaşabileceğine özellikle yer vermiştir. Örneğin 1890 yılında Paris'te difteriye yakalanmış çocukların yarı yarıya kurabiyeleri ile oyuncaklarının rastgele hastane civarına atılması ve sağlıklı çocukların bunları kullanmasıyla hastalık yayılmıştır. Bir başka örnek ise ismi verilmeyen Fransa'nın meşhur siyasetçilerinden birinin ailesine dairdir. Buna göre adamın küçük kızı kızıl hastalığına kapılmıştır. Kızının oda-

sında sürekli bulunup kanaviçe yapan annesi, çekmeceye koyduğu kanaviçesini bir süre sonra tamamlamak için eline almış fakat o da kızıl hastalığı kaparak vefat etmiştir. Besim Ömer, bu yüzden difteri, kızıl ve kuşpalazı gibi hastalıkların sebep olduğu mikropların buldukları ortamı ve eşyaları tesiri altına aldığından bunlara dikkat edilmesi gerektiği uyarısında bulunmuştur. Besim Ömer, eserin son kısmını ise genel hatlarıyla temiz su tüketimi ve sterilize süt kullanımına ayırmıştır. Zira mikropların yayılım alanlarından biri de hijyenik olmayan yiyecek ve içecek tüketimidir. Besim Ömer, bu kısımda İstanbul ve Avrupa kentlerinin su kaynaklarına dikkat çekmiş ve hem suyun hem de sütün kaynatılmak suretiyle tüketiminin önemini izah etmiştir.

TARTIŞMA

Besim Ömer'in eserlerinden hareketle Osmanlı Dönemi'nde yaşamış bir hekimin çalışmalarında ne tür hususlara yer verildiğinin tespiti incelenmeye değerdir. Besim Ömer, bu çalışmada incelenen eserinde özellikle hedef kitlesini oluşturan ebeveynler ve okul idarecileri gibi okuyucuları, çocuk hastalıklarının bulaşıcılığına dair en temel düzeyde bilgilendirme kaygısı taşımıştır. Mikropların tetiklediği çocuk hastalıklarının yayılma araçları ve bunların engellenme yöntemleri hakkında yaşanmış vakalardan örnekler vermiştir. Hastaların izolasyonu ve bunlara ait eşyaların kontrolü, mekân temizliği, temiz su ve sterilize süt tüketimi üzerinde durulan hususlardır. Besim Ömer'in bu eseri kaleme alırken 1887-1891 yılları arasında bulunduğu Paris'te edindiği tecrübelerini mümkün mertebe yansıtmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede tıpta ilerlemeler kaydeden Pasteur ve Koch gibi kişilere atıfta bulunarak, hem tıbbi bilgilerin o dönemde gelinen aşamasını aktarmış hem de anlatımını somutlaştırma maksadı gütmüştür.

SONUÇ

Servet-i Fünûn'da kısa bir makale olarak yayımlanan *Beyne'l-Etfâl Sirâyet-i Emrâz*'ın ayrıca kitap şeklinde basılması, konunun okuyucular arasında yaygınlaştırılma ihtiyacından kaynaklandığını düşündürmektedir. Besim Ömer, birçok çalışmasında olduğu gibi bu eserinde de Avrupa'da tıp alanında kaydedilen geliş-

meleri Osmanlı kamuoyuna sunmuştur. İnsan sağlığında belirleyici olan çocukluk dönemi hastalıklarının bazılarının sebeplerine değinerek, mümkün merteye bunların nasıl önlenebileceği hakkındaki görüşlerine yer vermiştir. Besim Ömer'in birçok eseri doğrudan ya da dolaylı bir şekilde çeşitli çalışmalarına konu olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Bu çalışmada ise söz konusu eserinin tanıtımı yapılmıştır. Eserden hareketle Besim Ömer'in çocuk hastalıkları özelinde ilgi alanlarından birinin detaylarını ve istifade ettiği Avrupalı bilim insanları hakkında bilgi edinmek mümkündür. Ayrıca eser, Besim Ömer'in Avrupa'da edindiği tecrübeleri Osmanlı kamuoyuna sunma tarzı hakkında da bilgi vermektedir.

Finansal Kaynak

Bu çalışma sırasında, yapılan araştırma konusu ile ilgili doğrudan bağlantısı bulunan herhangi bir ilaç firmasından, tıbbi alet, gereç ve malzeme sağlayan ve/veya üreten bir firma veya herhangi bir ticari firmadan, çalışmanın değerlendirme sürecinde, çalışma ile ilgili verilecek kararı olumsuz etkileyebilecek maddi ve/veya manevi herhangi bir destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Bu çalışma ile ilgili olarak yazarların ve/veya aile bireylerinin çıkar çatışması potansiyeli olabilecek bilimsel ve tıbbi komite üyeliği veya üyeleri ile ilişkisi, danışmanlık, bilirkişilik, herhangi bir firmada çalışma durumu, hissedarlık ve benzer durumları yoktur.

Yazar Katkıları

Bu çalışma tamamen yazarın kendi eseri olup başka hiçbir yazar katkısı alınmamıştır.

KAYNAKLAR

1. Ülman YI. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde bir aydının portresi (1861-1940): Dr. Besim Ömer Akalın [The portrait of an elite, during the transformation from the Ottoman Empire to the Turkish Republic (1861-1940)]. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları. 2004-2005;10-11:435-64. [Link]
2. Hacıfettahoğlu İ. Dr. Besim Ömer. Hanımefendilere Hilal-i Ahmer'e Dair Konferans. 2. Baskı. Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları; 2009. [Link]
3. İzgöer AZ. Besim Ömer: Nevsâl-i Âfiyet. İstanbul: Sağlık Bilimleri Üniversitesi Tıp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları; 2020. [Link]
4. Düzcü L, Sezer C. Doktor Besim Ömer ve Dokuzuncu Washington Konferansı. 1. Baskı. Ankara: Türk Kızılayı Yayınları; 2016. [Link]
5. Doğramacioğlu H. Osmanlı'dan günümüze Dr. Besim Ömer Akalın'ın kaleminden üzüm ile tedavi [Treatment with grape from the pen of Dr. Besim Ömer Akalın from Ottoman to present-day]. Türk: Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi. 2017;10:84-95. [Crossref]
6. Öztürk H, Demirsoy N. Besim Ömer Akalın'ın üzüm ile tedavi eserinin değerlendirilmesi [Besim Ömer Akalın and evaluation of his book titled treatment by the use of grape]. Lokman Hekim Dergisi. 2019;9(1):37-44. [Crossref]
7. Doğramacioğlu H. Methods of combating child diseases in Besim Ömer's book titled Tabib-i Etfal and their similarities with modern medicine. Lokman Hekim Dergisi. 2020;10 (3):481-94. [Link]
8. Kavak M. Besim Ömer Paşa ve ailesinin hususi evrakı. Atış S, Çekin MD, ed. Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumu-3, 19-21 Mayıs 2017. 1. Baskı. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları; 2018. p.407-8. [Link]
9. Profesör Besim Ömer Akalın'ın cenazesi ihtifalâta kaldırıldı. Akşam. 22 Mart 1940. p.5. [Link]
10. Büyük bir kayıp: Besim Ömer Akalın vefat etti. Son Posta. 20 Mart 1940. p.1. [Link]
11. Kazancıgil TR. Besim Ömer Akalın'ın ölümü. Cumhuriyet. 20 Mart 1940. p.3. [Link]
12. Tanımadığımız meşhurlar: büyük bir ilim adamının dikkate değer hayatı. Akşam. 20 Şubat 1945. p.5. [Link]
13. Rado Ş. Profesör Besim Ömer'in 53 senelik dostu ağzından hayatı: B. Ahmet İhsan Tokgözle bir mülâkat. Akşam. 21 Mart 1940. p.5. [Link]
14. Prof. Besim Ömer Akalın'ın birinci ölüm yıldönümü. Vatan. 20 Mart 1941. p.2. [Link]
15. Doktor Besim Ömeri kaybettiğimiz günün yıldönümü ihtifali. Son Telgraf. 19 Mart 1941. p.1. [Link]
16. Besim Ömer Akalın: Dün Tıp Tarihi Enstitüsünde bir ihtifal yapılarak hatırası anıldı. Cumhuriyet. 20 Mart 1945. p.3. [Link]
17. Genç olmak ister misiniz? "Sihhatimi bile gençliğe feda etmeye razıyım." Son Posta. 7 Haziran 1933. p.8. [Link]
18. Doktor Besim Ömer. Mebahis-i sıhhiye ve tıbbiye: Beyne'l-Etfâl Sirâyet-i Emrâz. Servet-i Fünûn. 1324/1893;4(95):261-4. [Link]
19. Küre G. II. Abdülhamid devrinde ana-çocuk sağlığı kitapları [Maternal and child health books in the era of Abdülhamid the Second]. Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi. 2021;5(3):960-91. [Crossref]
20. Doktor Besim Ömer. Beyne'l-ettâl Sirâyet-i Emrâz. Konstantiniyye: Âlem Matbaası-Ahmed İhsan ve Şürekâsı; 1310.